

O'ZINI O'ZI BAND QILGAN SHAXSLAR DAROMADLARINI SOLIQQA TORTISH ORQALI BUDJET DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISH MEKANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

PhD, prof. **Sabirov Mirza**
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
ORCID: 0000-0001-7494-2808
m.sabirov@tsue.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatidan olinadigan daromadlarni soliqqa tortishning budjet daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyati ilmiy jihatdan yoritilgan. Xususan, o'zini o'zi band qilgan shaxslar tomonidan tovarlar va xizmatlarni realizatsiya qilish jarayonida xaridorlarga hisobvaraqa-faktura rasmiylashtirish majburiyatini joriy etish orqali daromadlar hisobini shaffoflashtirish, yashirin aylanmalarni qisqartirish hamda soliq bazasini kengaytirish masalalari asoslangan. Maqolada ushbu mexanizm soliq ma'murchiligi samaradorligini oshirish, budjet tushumlari barqarorligini ta'minlash va norasmiy iqtisodiyot ulushini kamaytirishga xizmat qilishi ko'rsatib berilgan. Shuningdek, o'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatida raqamli hisob yuritish va elektron hujjatlashtirish amaliyotini kengaytirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: o'zini o'zi band qilgan shaxslar, daromadlarni soliqqa tortish, hisobvaraqa-faktura, soliq bazasi, budjet daromatlari, soliq ma'murchiligi, yashirin iqtisodiyot, elektron hujjatlashtirish, soliq tushumlari, fiskal siyosat, norasmiy faoliyat, soliq nazorati.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ФОРМИРОВАНИЯ ДОХОДОВ БЮДЖЕТА ПОСРЕДСТВОМ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ДОХОДОВ САМОЗАНЯТЫХ ЛИЦ

PhD, проф. **Сабиров Мирза**
Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация. В данной статье научно освещается значение налогообложения доходов, получаемых самозанятыми лицами, в формировании доходов бюджета. В частности, обоснована необходимость введения обязанности самозанятых лиц оформлять счета-фактуры покупателям в процессе реализации товаров и услуг. Данный механизм направлен на обеспечение прозрачности учета доходов, сокращение скрытого оборота и расширение налоговой базы. В статье показано, что данный механизм способствует повышению эффективности налогового администрирования, обеспечению стабильности бюджетных поступлений и снижению доли неформальной экономики. Кроме того, разработаны научно-практические предложения по расширению практики цифрового учета и электронного документооборота в деятельности самозанятых лиц.

Ключевые слова: самозанятые лица, налогообложение доходов, счет-фактура, налоговая база, доходы бюджета, налоговое администрирование, теневая экономика, электронное документирование, налоговые поступления, фискальная политика, неформальная деятельность, налоговый контроль.

IMPROVING THE MECHANISM FOR FORMING BUDGET REVENUES THROUGH THE TAXATION OF INCOME OF SELF-EMPLOYED PERSONS

PhD, prof. **Sabirov Mirza**
Tashkent State University of Economics

Abstract. *This article scientifically examines the importance of taxing income earned by self-employed individuals in the formation of budget revenues. In particular, the study substantiates the need to introduce the obligation for self-employed individuals to issue invoices to buyers in the process of selling goods and services. This mechanism is aimed at ensuring transparency in income accounting, reducing hidden turnover, and expanding the tax base. The article demonstrates that the proposed mechanism contributes to improving the efficiency of tax administration, ensuring the stability of budget revenues, and reducing the share of the informal economy. In addition, the article develops scientific and practical proposals for expanding digital accounting and electronic documentation practices in the activities of self-employed individuals.*

Keywords: *self-employed individuals, income taxation, invoice, tax base, budget revenues, tax administration, shadow economy, electronic documentation, tax revenues, fiscal policy, informal activity, tax control.*

Kirish.

Bugungi kunda iqtisodiyotda bandlikning moslashuvchan shakllari kengayib borishi, aholining mustaqil mehnat faoliyati orqali daromad topish imkoniyatlarining ortishi hamda xizmatlar sohasida norasmiy faoliyat ulushining mavjudligi soliq tizimi oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Ayniqsa, o'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatini soliq ma'murchiligi doirasida samarali tartibga solish, ularning daromadlarini hisobga olish va ushbu daromadlar orqali budjet tushumlari barqarorligini ta'minlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Daromadlarni soliqqa tortish davlat budjeti daromadlarini shakllantirishning muhim manbalaridan biri bo'lib, u nafaqat fiskal vazifani bajaradi, balki iqtisodiy faoliyatning shaffofligini oshirish, soliq bazasini kengaytirish va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishga ham xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan, o'zini o'zi band qilgan shaxslar tomonidan tovarlar va xizmatlarni realizatsiya qilish jarayonida xaridorlarga hisobvaraq-faktura rasmiylashtirish majburiyatini joriy etish daromadlar hisobini aniq yuritish, realizatsiya hajmini hujjatlashtirish va soliq nazoratini samarali tashkil etish imkonini beradi.

Amaliyotda o'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatining ayrim yo'nalishlarida daromadlar to'liq rasmiylashtirilmasligi, xaridorlar bilan hisob-kitoblarning hujjatsiz amalga oshirilishi hamda elektron hisob yuritish mexanizmlarining yetarli darajada qo'llanilmasligi soliq bazasining torayishiga olib kelishi mumkin. Bu esa budjet daromadlarini shakllantirish jarayonida mavjud fiskal salohiyatdan to'liq foydalanish imkoniyatini cheklaydi. Shuning uchun mazkur sohada hisobvaraq-faktura rasmiylashtirish mexanizmini joriy etish nafaqat soliq tushumlarini oshirish, balki o'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatini qonuniy va shaffof iqtisodiy muhitga moslashtirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar sharhi.

O'zini o'zi band qilgan shaxslar daromadlarini soliqqa tortish masalasi zamonaviy fiskal siyosatning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Iqtisodiy adabiyotlarda ushbu masala, avvalo, soliq bazasini kengaytirish, norasmiy iqtisodiyot ulushini kamaytirish va budjet daromadlari barqarorligini ta'minlash nuqtayi nazardan o'rganiladi. Xususan, aholining mustaqil mehnat faoliyati orqali daromad topish imkoniyatlari kengayib borayotgan sharoitda o'zini o'zi band qilgan shaxslarning iqtisodiy faoliyatini rasmiy hisobga olish soliq tizimining dolzarb vazifalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Smit (1776) soliq nazariyasida adolatlilik, aniqlik, qulaylik va tejamkorlik tamoyillarini asoslab bergan. Mazkur tamoyillar o'zini o'zi band qilgan shaxslarni soliqqa tortish tizimida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ushbu toifadagi shaxslar uchun soliqqa tortish mexanizmi bir tomondan sodda va qulay bo'lishi, ikkinchi tomondan esa ularning real daromadlarini aniqlash hamda budjetga tushumlarni ta'minlash imkonini berishi lozim. Shu jihatdan hisobvaraqa-faktura rasmiylashtirish va elektron hujjatlashtirish amaliyoti daromadlarni aniq hisobga olishga xizmat qiladi.

Keynsning (1936) fiskal siyosatga oid qarashlarida davlat budjeti daromadlari iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning asosiy vositalaridan biri sifatida talqin qilinadi. Keynscha yondashuvga ko'ra, davlat daromadlarining barqaror shakllanishi ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarni moliyalashtirish, bandlikni qo'llab-quvvatlash va iqtisodiy faollikni rag'batlantirishda muhim o'rin tutadi. Shu nuqtayi nazardan, o'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatidan olinadigan daromadlarni rasmiylashtirish budjet daromadlarining qo'shimcha manbalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Musgrave (1989) soliq tizimining fiskal, taqsimlovchi va tartibga soluvchi funksiyalarini ajratib ko'rsatgan. Uning yondashuviga ko'ra, soliqlar nafaqat budjet daromadlarini shakllantiradi, balki iqtisodiy faoliyatni tartibga solish va resurslarni samarali taqsimlash vazifasini ham bajaradi. O'zini o'zi band qilgan shaxslar daromadlarini soliqqa tortish ham aynan shu funksiyalar bilan uzviy bog'liqdir. Xususan, real aylanmalarni elektron tarzda qayd etish orqali soliq bazasi kengayadi, yashirin iqtisodiyot qisqaradi va fiskal nazorat samaradorligi oshadi.

Tanzi (2011) soliq ma'murchiligi samaradorligini oshirishda institutsional salohiyat, axborot almashinuvi va raqamli nazorat mexanizmlarining ahamiyatini alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, soliq tushumlarini ko'paytirish faqat stavkalarini oshirish orqali emas, balki soliq to'lovchilarni to'liq qamrab olish, hisob yuritish tizimini soddalashtirish va yashirin faoliyatni rasmiy iqtisodiyotga jalb etish orqali ta'minlanadi. Ushbu yondashuv o'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatida hisobvaraqa-faktura va elektron hujjatlashtirish mexanizmlarini joriy etish zaruratini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Alm (2011) soliq to'lovchilarning ixtiyoriy rioya qilish xulq-atvori, soliq intizomi va ma'muriy qulayliklar masalasiga e'tibor qaratadi. Uning tadqiqotlarida soliq tizimining murakkabligi norasmiy faoliyatga moyillikni kuchaytirishi, soddalashtirilgan va raqamlashtirilgan tartiblar esa soliq to'lovchilarning tizimga ixtiyoriy kirishini rag'batlantirishi ta'kidlanadi. Shu sababli o'zini o'zi band qilgan shaxslar uchun hisobvaraqa-faktura rasmiylashtirish mexanizmi ortiqcha ma'muriy yuk sifatida emas, balki soddalashtirilgan elektron shaklda joriy etilishi maqsadga muvofiqdir.

Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan ham o'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatini soliqqa tortish, norasmiy iqtisodiyotni qisqartirish va budjet daromadlarini mustahkamlash masalalari muhim ilmiy-amaliy yo'nalish sifatida o'rganilmoqda. Xususan, soliq bazasini kengaytirish, daromadlarni rasmiy hisobga olish, elektron hujjat aylanishini rivojlantirish va soliq ma'murchiligini raqamlashtirish bo'yicha ilmiy qarashlar shakllangan. Yuklangan maqola mazmunida ham o'zini o'zi band qilgan shaxslar tomonidan tovar va xizmatlarni realizatsiya qilish jarayonida xaridorlarga hisobvaraqa-faktura rasmiylashtirish majburiyatini joriy etish orqali daromadlar shaffofligini oshirish, yashirin aylanmalarni qisqartirish va soliq bazasini kengaytirish taklif etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi.

Maqolada ilmiy abstraksiyalash, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, mantiqiy umumlashtirish, iqtisodiy-statistik tahlil va induksiya-deduksiya usullaridan foydalanildi. Tizimli tahlil usuli orqali o'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatining soliq tizimidagi o'rni, daromadlarni hisobga olish mexanizmi va budjet daromadlarini shakllantirish jarayoni o'zaro bog'liq iqtisodiy jarayon sifatida baholandi. Qiyosiy tahlil usuli yordamida amaldagi soliqqa tortish tartibi va

hisobvara-q-faktura rasmiylashtirish majburiyatini joriy etish natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy samaralar taqqoslandi.

Tadqiqot tahlili va natijalari.

Budjet daromadlarini barqaror shakllantirishda soliq tushumlari va ularning bazasini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, o'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatidan olinadigan daromadlarni rasmiy hisobga olish hamda tovarlar va xizmatlar realizatsiyasi bo'yicha hisobvara-q-faktura rasmiylashtirish mexanizmini joriy etish budjet daromadlarining qo'shimcha manbalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan, konsolidatsiyalashgan budjet parametrlarining o'zgarish dinamikasini tahlil qilish daromadlarni soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirish zaruratini asoslash imkonini beradi.

1-jadval

Konsolidatsiyalashgan budjet parametrlari, trln. so'm

Ko'rsatkichlar	Ijro		Kutilma	Fiskal strategiya	Prognoz	Mo'ljal	
	2023	2024	2025	2026	2026	2027	2028
Konsolidatsiyalashgan budjet daromadlari	321,9	381,4	476,5	509,8	515,4	585	663,2
Davlat budjeti	231,7	274,4	345,2	372,4	368,9	425,5	486,2
DMJ*	47	55,2	67,4	73,8	78,2	87,5	101,5
TTJ	11,3	16	21,3	23,7	24,3	25,4	26,6
Budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari jamg'armalari	32,4	36,5	42,5	39,9	44	46,6	48,9
Konsolidatsiyalashgan budjet xarajatlari	381	429,3	528,6	568,6	567	644,5	732,6
Davlat budjeti	281,1	310,9	388,9	408,9	402,4	460,7	527,9
DMJ*	43,3	50,2	64,3	71,1	73,9	85,5	97,4
TTJ	36,9	20,4	21,5	23,7	24,3	25,4	26,6
Budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari jamg'armalari	31,2	34,7	40,3	39,9	44	46,6	48,9
Tashqi qarz hisobidan davlat dasturlariga xarajatlar	9,3	15	15,9	25	22,4	26,4	31,7
DMJga transfertlar	31	34,9	57,7	61	73,6	75,7	78,8
Davlat dasturlarini moliyalashtirish uchun depozitlar va ssudalar	13,9	27,1	22,7	x	8,2	8,9	8,8
Umumiy fiskal balans**	-59,2	-47,8	-52,1	-58,8	-59,9	-68,4	-78,1

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, konsolidatsiyalashgan budjet daromadlari 2023-yilda 321,9 trln so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda 381,4 trln so'mga, 2025-yilda esa 476,5

trln so'mga yetishi kutilmoqda. 2026-yil uchun prognoz ko'rsatkichi 515,4 trln so'mni tashkil etib, 2027-yilda 585 trln so'm va 2028-yilda 663,2 trln so'mga yetishi mo'ljallangan. Bu holat budjet daromadlarini shakllantirishda soliq bazasini kengaytirish va daromadlarni rasmiy hisobga olish mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini oshiradi. Shuningdek, davlat budjeti daromadlari ham o'sish tendensiyasiga ega. Xususan, 2023-yilda davlat budjeti daromadlari 231,7 trln so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2028-yilga borib 486,2 trln so'mga yetishi mo'ljallangan. Bu esa fiskal siyosatda daromad manbalarini diversifikatsiya qilish, norasmiy iqtisodiyot ulushini qisqartirish va soliqqa tortiladigan daromadlarni to'liq qamrab olish muhimligini ko'rsatadi. Jadvalda umumiy fiskal balansning salbiy ko'rsatkichlarda shakllanayotgani ham e'tiborga molik. Jumladan, umumiy fiskal balans 2023-yilda -59,2 trln so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2028-yilda -78,1 trln so'm bo'lishi mo'ljallangan. Bu holat budjet xarajatlarining daromadlarga nisbatan yuqori sur'atlarda o'sayotganini ko'rsatadi. Shu sababli budjet daromadlarini oshirishning ichki manbalaridan samarali foydalanish, xususan, o'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatini soliq ma'murchiligi doirasida to'liqroq qamrab olish dolzarb hisoblanadi.

Mazkur sharoitda o'zini o'zi band qilgan shaxslar tomonidan tovarlar va xizmatlarni realizatsiya qilishda xaridorlarga hisobvara-q-faktura rasmiylashtirish majburiyatini joriy etish muhim fiskal ahamiyatga ega. Chunki ushbu mexanizm orqali realizatsiya jarayonlari elektron shaklda hujjatlashtiriladi, daromadlar hisobining shaffofligi oshadi, yashirin aylanmalar qisqaradi va soliq bazasi kengayadi. Natijada budjet daromadlarini shakllantirishda qo'shimcha fiskal imkoniyatlar yuzaga keladi.

2-jadval

O'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatida daromadlarni rasmiy hisobga olish mexanizmini takomillashtirish yo'nalishlari

Muammo	Taklif etilayotgan mexanizm	Kutilayotgan natija
Daromadlarning to'liq hisobga olinmasligi	Hisobvara-q-faktura rasmiylashtirish majburiyatini joriy etish	Daromadlar shaffofligi oshadi
Yashirin aylanmalar mavjudligi	Tovar va xizmatlar realizatsiyasini elektron hujjatlashtirish	Norasmiy iqtisodiyot ulushi kamayadi
Soliq bazasining torligi	Real aylanmalarni soliq tizimida qayd etish	Soliq bazasi kengayadi
Budjet tushumlarini prognozlashdagi noaniqlik	Elektron ma'lumotlar asosida monitoring yuritish	Budjet daromadlari barqarorligi ta'minlanadi
Soliq nazoratining murakkabligi	Raqamli soliq ma'murchiligini mustahkamlanadi	Nazorat samaradorligi oshadi

Mazkur 2-jadvalda o'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatida daromadlarni soliqqa tortish va ularni rasmiy hisobga olish bilan bog'liq asosiy muammolar, ushbu muammolarni bartaraf etishga qaratilgan mexanizmlar hamda kutilayotgan natijalar tizimli ravishda aks ettirilgan. Jadvaldan ko'rinadiki, mazkur sohada eng muhim masalalardan biri daromadlarning to'liq hisobga olinmasligi va yashirin aylanmalarning mavjudligidir. Bu holat soliq bazasining torayishiga, budjet tushumlarini aniq prognozlash imkoniyatining cheklanishiga hamda soliq nazoratining murakkablashishiga olib keladi.

Taklif etilayotgan mexanizmning asosiy mazmuni o'zini o'zi band qilgan shaxslar tomonidan tovarlar va xizmatlarni realizatsiya qilish jarayonida xaridorlarga hisobvara-q-faktura rasmiylashtirish majburiyatini joriy etishdan iborat. Ushbu yondashuv har bir realizatsiya jarayonini elektron shaklda hujjatlashtirish, real aylanmalarni soliq tizimida qayd etish va daromadlar hisobini shaffoflashtirish imkonini beradi. Natijada soliq bazasi kengayadi, norasmiy iqtisodiyot ulushi qisqaradi va budjet daromadlari barqarorligini ta'minlash uchun zarur axborot bazasi shakllanadi. Shuningdek, elektron ma'lumotlar asosida monitoring

yuritish soliq organlariga o'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatini ortiqcha ma'muriy bosimsiz raqamli nazorat qilish imkonini beradi. Bu esa soliq ma'murchiligi samaradorligini oshirish bilan birga, soliq to'lovchilar uchun ham qulay va soddalashtirilgan hisob yuritish muhitini yaratadi.

Xulosa va takliflar.

Xulosa qilib aytganda, daromadlarni soliqqa tortish orqali budjet daromadlarini shakllantirish mexanizmini takomillashtirish bugungi kunda soliq tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatining kengayib borishi ushbu toifadagi soliq to'lovchilar daromadlarini rasmiy hisobga olish, ularning iqtisodiy faoliyatini shaffoflashtirish va soliq bazasini kengaytirish zaruratini kuchaytirmoqda.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, o'zini o'zi band qilgan shaxslar tomonidan tovarlar va xizmatlarni realizatsiya qilish jarayonida hisobvaraqa-faktura rasmiylashtirish majburiyatini joriy etish daromadlar hisobining aniq yuritilishiga, yashirin aylanmalarning qisqarishiga hamda budjet tushumlarining barqaror shakllanishiga xizmat qiladi. Mazkur mexanizm orqali real aylanmalar elektron tarzda qayd etiladi, soliq organlari uchun ishonchli axborot bazasi shakllanadi va soliq ma'murchiligining raqamli nazorat imkoniyatlari kengayadi. Shuningdek, hisobvaraqa-faktura rasmiylashtirish tizimini o'zini o'zi band qilgan shaxslar uchun soddalashtirilgan elektron shaklda joriy etish muhim ahamiyatga ega. Bu bir tomondan soliq to'lovchilarga ortiqcha ma'muriy yuk yaratmasdan, ularning faoliyatini qonuniy iqtisodiy muhitga moslashtiradi, ikkinchi tomondan esa budjet daromadlarini oshirishning qo'shimcha fiskal manbalarini shakllantiradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, o'zini o'zi band qilgan shaxslar faoliyatida elektron hujjatlashtirish va hisobvaraqa-faktura rasmiylashtirish mexanizmini joriy etish daromadlarni soliqqa tortish tizimini takomillashtirishning samarali yo'nalishi sifatida baholanadi. Ushbu yondashuv soliq bazasini kengaytirish, norasmiy iqtisodiyot ulushini kamaytirish, budjet daromadlari barqarorligini ta'minlash va soliq ma'murchiligi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar / Jumepamyra / Reference:

Adam Smith. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: W. Strahan and T. Cadell.

James Alm, & Benno Torgler. (2011). *Do Ethics Matter? Tax Compliance and Morality*. *Journal of Business Ethics*, 101(4), 635–651.

John Maynard Keynes. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan.

Musgrave R.A., Musgrave P.B. (1989) *Public Finance in Theory and Practice*. – New York: McGraw-Hill.

Qaror (2020) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Tadbirkorlik faoliyati va o'zini o'zi band qilishni davlat tomonidan tartibga solishni soddalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.

Vito Tanzi. (2011). *Government versus Markets: The Changing Economic Role of the State*. Cambridge: Cambridge University Press.